

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies
مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2024 (Ekim/October)

Tevbe Sûresi 12. Âyeti Bağlamında Kırâat Farklılığının Tefsire ve Fikhî İstinbatlara Etkisi

The Effect of Kırâ'a Differences on Tafsir and Fikh Inference in the Context of Sûrat al-Tawba Verse 12

تأثير اختلافات القراءات في التفسير والاستنباطات الفقهية في ضوء الآية ١٢ من سورة التوبة

Abdulhekim AĞIRBAŞ

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kırâat İlmi Ana Bilim Dalı
Associate Professor, Çankırı Karatekin University, Faculty of Islamic Sciences Department
Basic Islamic Sciences, Qur'an Reading and Recitation Science
Çankırı, TÜRKİYE

ahakimag@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3420-6747>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 01/08/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 23/10/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2024

Atıf / Citation: Abdulhekim, Ağırbaş. "Tevbe Sûresi 12. Âyeti Bağlamında Kırâat Farklılığının Tefsire ve Fikhî İstinbatlara Etkisi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Ekim/October, 2024), 659-679.

<https://doi.org/10.31121/tader.1526645>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.
Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / TÜRKİYE

Öz

Kur'ân-ı Kerim, Yüce Allah tarafından insanlara hidayet ve rahmet kaynağı olarak tebliğ edilmek üzere Hz. Muhammed'e (s.a.s.) vahiyle bildirilen mu'ciz bir kitaptır. Vahi metninin sahih bir şekilde tilâveti için kırâat, doğru anlaşılması amacıyla tefsir, ondan hüküm çıkarmaya matuf olmak üzere fıkıh ilimleri zamanla müstakil hale gelmiştir. Kırâat ilmi sahih senedlerle, kırâat imam ve râvileri aracılığıyla nesilden nesile aktarılacak kırâatteki farklılıklarla birlikte günümüze kadar intikal etmiştir. Kırâat farklılıkları usûle dair olanlar ve ferş-i hurûfla ilgili farklılıklar olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir. Usûle dair farklılıklar, seslendirmeyi ilgilendirdiği için anlama etki etmezken ferşî farklılıkların bazısı ise manada farklılığın oluşumunda etkili olabilmektedir. Bununla birlikte anlamı etkileyen söz konusu ferşî kırâat farklılıkları âyetlerde hiçbir zaman birbirine tezat mana oluşturmamakta bilakis anlam zenginliğine imkân tanıyarak farklı hükümler çıkarılabilmesine katkı sağlamaktadır. Ferşî kırâat farklılıklarının olduğu âyetlerden birisi de Tevbe 9/12'dir. Buradaki ferşî kırâat farklılığı, âyetin anlaşılmasına katkı sağlamakla beraber fıkıh mezheplerine farklı bakış açısı sunması yönüyle de önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmamızda literatür tarama yöntemi kullanılarak ilgili âyetteki kırâat farklılığı ve bunun anlam-hüküm ilişkisi ele alınmaktadır. Araştırmada ilk dönem temel kırâat kitapları, klasik-modern dönem tefsir ve fıkıh eserleri olmak üzere çeşitli kaynaklardan istifade edilerek ilgili âyet çerçevesinde konu incelenmekte ve böylece çalışmanın alana katkı sağlaması hedeflenmektedir. Çalışma sonucunda Tevbe 9/12 âyetinde anlama etki eden ferşî kırâat farklılıklarının mananın genişlemesinde ve yeni yorumlarla hükümler elde edilmesinde etkili olduğu müşahade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat, Tefsir, Fıkıh, Tevbe Süresi, İman, Yemin.

Abstract

Al-Kur'ân is a miraculous book revealed by Allah (SWT) to Prophet Muhammad (PBUH) through divine inspiration to serve as a source of guidance and mercy to humanity. Over time, sciences such as kırâ'a for the authentic recitation of the revelation, Tafsîr for its accurate understanding, and fiqh for deriving legal rulings from it have become independent disciplines. The science of kırâ'a has been handed down through generations with authentic chains of transmission by the kırâ'a imams and narrators, along with the differences in recitation. These differences in kırâ'a are classified into two categories: those related to the *usul* and those related to *farsh-i huruf*. While the differences in *usul* (rules) do not affect the meaning since they pertain to pronunciation, some of the differences related to *fershî* kırâ'a can affect the meaning. Nevertheless, even when such differences in fershî kırâ'a affect the meaning, they never create contradictory interpretations of verses but rather they enrich the understanding and provide opportunities for deriving various rulings. al-Tawba 9/12 is one of the verses where the differences in the fershî kırâ'a are observed. The difference in the fershî kırâ'a here is important not only because it contributes to the interpretation of the verse, but also because it offers different perspectives to the sects of fiqh. In this study, we utilize a literature review method to examine the kırâ'a differences in the verse and their relationship to meaning and legal rulings. By consulting early foundational kırâ'a books, as well as classical and modern works of *tafsîr* and fiqh, it is aimed to analyze the subject within the framework of the relevant verse, contributing to the field. The study concludes that the differences of the fershî kırâ'a in Sûrat al-Tawba 9/12 effectively broaden the meaning and allow rulings to be obtained through new interpretations.

Keywords: Kur'ân Recitation and Kırâ'a, Tafsîr, Fiqh, Sûrat al-Tawba, Faith, Oath.

الخلاصة

القرآن كتاب الله المعجز، مصدر الهداية والرحمة للإنسان، أنزله الله على النبي صلى الله عليه وسلم لتبليغه للناس. وبمرور الوقت نشأ علم القراءات لتلاوة نص الوحي بشكل صحيح، وعلم التفسير لفهم القرآن، وعلم الفقه لاستنباط الأحكام منه. لقد انتقل علم القراءات بواسطة السند الصحيح وقراءة الأئمة والرواة من جيل إلى جيل، ومعه انتقلت الاختلافات في القراءات إلى يومنا هذا. وتُصنَّف الاختلافات بين القراءات إلى صنفين هما: الأصول وفرش الحروف. أما ما يميز الأول، أي الأصول، فهو يتعلق بالصوت دون التأثير في المعنى، أما الثاني، أي فرش الحروف، فإن الاختلافات في بنية الكلمة يمكن أن تؤدي أحياناً إلى تغييرات في دلالتها. وعلى الرغم من ذلك، فيمكن النظر إلى الاختلافات الدلالية التي تنتج عن اختلاف القراءات على أنها شيء من التوسع في المعنى والإثراء الدلالي. كما أن تلك الاختلافات في القراءات لا تؤدي بالضرورة إلى تضاد في المعنى، بل تفسح الطريق أمام علوم التفسير والفقه والكلام واللغة العربية لطرح وجهات نظر مختلفة بفضل التوسع الدلالي. وفي هذه الدراسة، تم استعراض المراجع المتعلقة بالآية من حيث اختلاف وجوه القراءات فيها، واستنباط المعاني والأحكام المتعلقة بها في كتب القراءات عند المتقدمين، وكتب التفسير والفقه في العصور المتأخرة والعصر الحديث، وفق منهج وصفي مقارن. وتمت الاستفادة من هذه المصادر في هذا البحث الذي يهدف إلى دراسة الآية وما يتعلق بموضوعها والإسهام في البحوث التفسيرية. وفي النتيجة، وبحسب رأي الباحث، فإن الاختلاف في فرش القراءات ذات التأثير في المعنى يساهم في الإثراء والتنوع الدلالي للكلمات واستنباط أحكام جديدة.

الكلمات المفتاحية: علم القراءات، التفسير، الفقه، سورة التوبة، إيمان، يمين.

Giriş

Kırâat farklılıkları Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkan bir olgudur. O dönemden itibaren kırâat farklılıklarıyla ilgili başlayan tartışmalar günümüzde de halen devam etmektedir. Bu nedenle kırâat farklılıklarının ne olduğu, sahih nakille şifâhî ve kitâbî intikali, diğer ilimlerle olan ilişkisi önem arz etmektedir. Zira kırâatler sadece vücûhatıyla okunan bir metin değildir. Aynı zamanda mananın genişlemesinde ve farklı hükümlerin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Buradan hareketle çalışmamızda Tevbe sûresi on ikinci âyetteki kırâat farklılıklarının tefsire ve fıkhî istinbatlara etkisi ele alınacaktır. Bu amaçla giriş bölümünde konunun daha iyi anlaşılması sadedinde yukarıda belirtilen hususlara kısaca değinilecektir.

Kur'an-ı Kerîm, nâzil olduğu ilk andan itibaren arz ve semâ' usûlü ile öğrenilmiş ve öğretilmiştir. Nâzil olan âyetler, Cebrâil (a.s.) tarafından Hz. Muhammed'e (s.a.s.) okunmuştur. Hz. Peygamber de öğrendiklerini -özellikle Ramazan ayında karşılıklı okuma ve dinleme ile gerçekleşen mukabele ile- Cebrâil'e (a.s.) okumuştur.¹ Resûlullah, arz ve semâ' usulleriyle almış olduğu bu vahyi, bir taraftan namazlarda ve çeşitli zamanlarda sahâbeye okuma-okutma ve ezberleme/ezberletme şeklindeki yöntemlerle uygulamaya geçirmiştir² ve bu yöndeki teşvikleriyle Kur'an'ın muhafazası adına gayret göstermiştir. Diğer taraftan öğrenilen ve ezberlenen âyetler, Hz. Peygamber'in kontrolünden geçtikten sonra yazıya geçirilmek suretiyle de sadırlarla birlikte satırlara da aktarılmıştır.³ Allah elçisi aynı zamanda ilâhî mesajın nasıl anlaşılması gerektiği hususunda açıklamalarda bulunmuştur. Kur'an'ın dünya ve ahiret saadet vesilesi olması yönüyle emredilen, yasaklanan ve tavsiye edilen hususların uygulanması amacına matuf olarak da büyük özveri gösterdiği örnek yaşantısıyla insanlara rehberlik etmiştir.

Yüce Allah, ilâhî vahyi seçtiği resûl/nebî aracılığıyla ve o elçinin içinde bulunduğu toplumun diliyle bildirmiştir.⁴ Kur'an-ı Kerîm de Hz. Muhammed'in (s.a.s.) içinde yaşayıp büyüdüğü toplumun dili Arapça ile nâzil olmuştur.⁵ Ancak Kur'an, Arapça'nın belâgat, fesahat vb. bütün dil inceliklerini içerisinde barındıran mu'ciz kitap olması cihetiyle muhataba benzerini getirme hususunda meydan okuma⁶ özelliği taşıyan uslûbü yönüyle de telaffuzunda ve anlaşılmasında zaman zaman zorluklarla karşılaşılacak bir kitap olmuştur. Çünkü Kur'an, Arapça olmakla birlikte ilâhî vahyin dili ile insana hitap etmektedir. Muhatab ise beşer dilini kullanması hasebiyle Kur'an kırâatinde ve onun anlaşılmasında bir birtakım zorluklarla karşılaşabilmekte ve bu durum normal bir sonuç olarak telakki edilebilmektedir. Mekke döneminde vahyin muhatab kitlesi daha çok Kureyş kabilesi olduğu için onu okumada ve anlamada pek fazla sıkıntı ile karşılaşmaları söylenemez. Fakat inananların büyük bir kısmını ümmî bir toplumun oluşturduğu Medine döneminde farklı kültürden, dil ve lehçeleri⁷ ayrı olan insanların Müslüman olması,

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi' u's-sahîh*, thk. Muhammed b. Züheyr Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Fedâilü'l-Kur'an", 7; Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1980), "Mukaddime", 5.

² Muhammed b. İshak b. Yesar, *es-Sîre*, thk. Muhammed Hamîdullah (Fas: y.y., 1976), 128; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 31, 32.

³ Buhârî, *el-Câmi' u's-sahîh*, "Fedâilü'l-Kur'an", 4; Nureddîn Ali b. Bekr Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, ts.), 1/152; Bedreddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ebü'l-Fadl ed-Dimyâtî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 1/170.

⁴ bk. İbrâhîm 14/4.

⁵ Yûsuf 12/2; er-Ra'd 13/37; en-Nahl 16/103; Tâhâ 20/113; eş-Şuarâ 26/195; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/3; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhruf 43/3; el-Ahkâf 46/12.

⁶ el-Bakara 2/23-24; Yûnus 10/37-39; Hûd 11/13; el-İsrâ 17/88.

⁷ Dil, lehçe ve şive hakkında bk. İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lügâ ve sıhâhi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1979), 1/339, 6/2194; Abduh er-Râcihî, *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye fi'l-kırâati'l-Kur'âniyye* (İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 1996), 20-34; Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar* (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2010), 27-34; Abdulhekim Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Mat-

Kur'an kırâatinde bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Zira bu dönemde İslâm'ı tercih edenler çoğunlukla yaşlı kadın-erkek, köle, cariye, çocuk ve okuma yazma bilmeyen insanlardan oluşmaktaydı.⁸ Böyle olunca onların namazlarda ve sair zamanlarda tilâvetiyle ibadet olunan Kur'ân-ı Kerîm'i okumalarında birtakım sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu durum karşısında Hz. Peygamber de Allah Teâlâ'dan bu konuda kolaylık ihsan etmesini dilemiştir. Rabbimizin “Şüphesiz Kur'an yedi harf üzere indirildi. Ondan kolayınıza geleni okuyunuz.” vüs'at/genişlik ve rahmet izni doğrultusunda Kur'an tilâveti gerçekleşmiştir. Bu şekilde tilâvet edilen kırâat farklılıkları, Hişâm b. Hakîm (öl. 15/636) ile Hz. Ömer (öl. 23/644) arasında Furkân sûresinin tilâvetinde görüleceği üzere⁹ Hz. Peygamber zamanında ortaya çıkan bir vakiydir. Bu farklı okuyuşlar, Resûlullah'tan ve onun bu alanda belirlediği mahir kişilerden öğrenilerek nesilden nesile sahih senedle aktarılacak günümüze kadar ulaşmıştır.

Kırâatler, sahih olan ve sahih olmayan kırâatler olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır. Sahih kırâat şartlarını Mekki b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045) *el-İbâne*'de şöyle sıralamaktadır. “Sahih senedle Hz. Peygamber'e ulaşmış, Kur'an'ın indirildiği yaygın Arap dil gramerine bir yönüyle uygun ve Hz. Osman döneminde istinsah ettirilen Mushaf'lara ihtimalen de olsa muvafakat sağlamış olan kırâatler sahih kırâattir.” Bu sahih kırâatler; namazlarda okunur, tilâvetiyle ibadet edilir ve bunların inkârı ise kişinin küfrüne sebep olur.¹⁰ Şâz kırâatler ise senedi sahih olmayıp, sahih ve mütevatir olarak belirlenen kırâatlerdeki sıhhat şartlarından birini taşımayan kırâatlerdir.¹¹ Bu şâz kırâatler namazda okunmayıp ibadet amacıyla da tilâvet edilmezler. Ancak şâz kırâatlerden müdrec olarak adlandırılan -sahâbenin Mushaf nüshalarına yazmış oldukları tefsîri mahiyetteki- açıklamalardan da tefsir ve fıkıh alanında istifade edilmektedir.¹²

Sahih nakille gelen kırâat farklılıkları kırâat ilmi aracılığıyla şifâhî ve kitâbî olarak muhafaza edilerek günümüze kadar kesintisiz bir şekilde bizlere intikal etmiştir. Bununla birlikte Kur'an; tefsir, fıkıh, kelâm ilimlerinin temelini oluşturması yönüyle de bu çalışmalarda kırâat farklılıklarına yer verilmektedir. Kırâat farklılıklarından istifade edilerek kapalı ifadeler izaha kavuşturulmakta ayrıca bu farklılıklar manaya açıklık ve zenginlik katmak suretiyle farklı anlamlar elde edilmesine imkân tanımaktadır.¹³ Yine Kur'an'ın tefsirinde; murad-ı ilâhînin ortaya çıkarılması, müşkil anlamın bir diğer kırâatle açıklanması, âyetteki muhtemel

baacılık, 2022), 40; Kadir Örnek, *Usûl İhtilafları Bağlamında Kıraat Lehçe İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2023), 11-18.

⁸ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh/es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), “Kırâat”, 11.

⁹ Ahrufü's-seb'a ile ilgili konu hakkında bk. Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 5; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Salâtü'l-müsâfirîn”, 48; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 5, 6; Ahmed Muhammed el-Müflih Kudât, *Mukaddimât fî ulûmi'l-kırâât* (Amman: Dâru Ammâr, 2001), 12; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 44, 45.

¹⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meân'il-kırâât*, thk. Abdulfettâh İsmâil Şebî (Kahire: Matbatu Nahda Mısır, ts.), 51.

¹¹ Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnaud (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle Naşirîn, 2008), 1/167; Muhammed Abdulazîm Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zemereli (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1995), 1/345.

¹² Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/168; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 94, 95.

¹³ Rahim Tuğral, “Farklı Kıraatlerin Tefsirdeki Yeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 271; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 192; Yaşar Akaslan, “Kırâatlerin Fikhî Hükümlere Etkisine Dair Bir İnceleme: Nisâ Sûresi'nin 43. Âyeti Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2015), 206; Mehmet Keleş, “Kırâat Farklılıklarının Anlam Üzerindeki Etkisi: Yâsîn Sûresi Özelinde Bir İnceleme”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2024), 167.

manalar arasında tercihte bulunabilme, fikhî istinbatlarda bulunarak¹⁴ ayrı hükümler ortaya çıkarabilme, oluşan farklı hükümleri cem edebilme gibi yönlerden de kırâat farklılığından yararlanılmaktadır.¹⁵ Bu amaçla müfessirler sahih, şâz ve makbul olmayan kırâatleri birbirinden ayırmak suretiyle tefsirlerinde bunlara yer vermektedir. İbn Mücâhid'in (öl. 324/936) Kur'an tilavetinde buldukları bölgede şöhret bulmuş kurrânın sahih nakillerle naklettiği kırâatleri *Kitâbü's-sebâ* çalışmasıyla bir araya getirmesinden sonra söz konusu okuyuşların kırâat imamlarının adlarıyla anılması yaygınlık kazanmaktadır.¹⁶ Araştırmamızda da görüleceği üzere Taberî'nin (öl. 310/922) tefsirinde kırâat farklılıkları daha çok bölge adıyla (emsâr kurrâsı)¹⁷ zikredilirken sonraki çalışmalarda ise kırâat imamlarının adlarına yer verilmesi şeklinde olduğu gözlemlenmektedir.

Kırâatler, İslâm hukukunda hüküm istinbat ederken başvuru birincil kaynaklar arasında yer almıştır.¹⁸ Bu nedenle İslâm hukukunun ibadet, muamelat vb. alanlarında sahih ve şâz kırâatlerden yararlanılmıştır. Mezhep imamları da buldukları bölgenin meşhûr kurrâsının kırâat ilminden istifade etmişlerdir. Zira bölgedeki fikhî mezheple orada hâkim olan şöhret bulmuş kırâat arasında irtibat söz konusudur.¹⁹ Bu nedenle fakihler kırâatle ilgili konularda kırâat imamlarını referans göstermişlerdir. Örneğin İmam Mâlik'e (öl. 179/795) besmeleyi namazda cehrî olarak okumanın hükmü sorulduğunda o, "Bu soruyu (kırâat imamı) Nâfi'ye (öl. 169/785) sorunuz. Her soru, o ilmin ehline sorulmalıdır." şeklinde cevap vermiştir. Zira Nâfi' o dönemde Mescid-i Nebevî'de imamlık yapan ve Medine'de kırâat şöhret bulan bir kârîdir.²⁰

Kırâatlerin tefsire ve ahkâma etkisine dair müstakil çalışmalar sınırlı olup daha çok tefsir veya fıkıh eserlerinde bu farklılıklardan istifade cihetine gidilmektedir. Bu yönüyle söz konusu iki alan ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz Tevbe 9/12 âyetini müstakil bir çalışma olarak ele almayı amaçlamaktayız. Literatür taramasında Tevbe 9/12 âyeti özelinde anlam-ahkâm ilişkisine yönelik müstakil bir çalışmaya rastlayamamış olmamız da bizi bu araştırmaya sevk etmektedir. Bununla birlikte Enfâl ve Tevbe sûrelerindeki kırâat farklılıklarının anlama etkisini ele alan yüksek lisans çalışmasının birinde ilgili âyete yer verilmediği müşahade edilmektedir.²¹ Aynı minvalde Tevbe sûresi özelinde yapılan tez ve tezden üretilen makale çalışmasında ise araştırma konumuz olan on ikinci âyete kısaca değinildiği gözlemlenmektedir. Söz konusu çalışmada on ikinci âyetteki kırâat farklılığının Mushaf yazımından kaynaklı olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu farklılıklar sûrenin geneli ele alındığı için çok az kaynak üzerinden incelenmekte ve birkaç sayfayla sınırlı kalmaktadır.²² Bu amaçla araştırmamızda Tevbe 9/12 âyetindeki ferşî kırâat farklılığı ilk dönem kırâat eserleri üzerinden hüccetleriyle

¹⁴ bk. Hacı Önen, "Kıraatların Fıkhî Hükümlere Etkisi", *Dicle İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/12 (2013), 3, 10-20; Yusuf Ziya Kurtuluş, *Ahkâm Tefsirlerinde Kırâat Farklılıkları* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 42-45.

¹⁵ Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Debbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/28, 29; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 193.

¹⁶ Ömer Özbek - Enes Bozmaz, "Kıraatlerin İştihârında Sosyo-Kültürel Ortam ve Siyâsi İlişkilerin Rolü", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2023), 748.

¹⁷ Yunus Yalçın, *Ahkâm Âyetleri Bağlamında Fıkıh-Kıraat İlişkisi* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2023), 54-56.

¹⁸ Akaslan, "Kıraatlerin Fıkhî Hükümlere Etkisine Dair Bir İnceleme: Nisâ Sûresi'nin 43. Âyeti Örneği", 207.

¹⁹ Mehmet Emin Maşalı, "Kıraatların İntişarında Fıkhî Mezheplerin Rolüne Dair Bir Örnek", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 468, 469.

²⁰ Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâat* (Medine: Melik Fehd Mushaf Matbaası, 2012), 1/173.

²¹ bk. Ahmet Bayraktar, *Enfâl-Tevbe Sûrelerindeki Kırâat-ı Aşere Farklılıkları ve Bunların Anlama Etkisi* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

²² bk. Lokman Şan, *Tevbe Sûresinin Kırâatlar Açısından İncelenmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 61-64; Lokman Şan, "Tevbe Sûresindeki Kırâat Farklılıkları ve Anlama Etkisi" 11/1 (2019), 4-5.

birlikte mukayeseli ele alınacaktır. Yine ilgili âyetteki bu farklılıkların anlam-ahkâm ilişkisi klasik ve günümüz tefsirlerinden bazen de fıkıh eserlerinden istifade edilerek mukayeseli bir şekilde değerlendirilmesi yapılacak, böylece kırâat, tefsir ve fıkıh alanına katkı sunulmaya çalışılacaktır. Ancak yemin ve hükümleriyle ilgili meseleler, fıkıh konuları içerisinde müstakil başlık halinde ele alındığı için araştırmamızın hacmi göz önünde bulundurularak bunlara ayrıca yer verilmeyecektir. Kur'ân-ı Kerîm'i anlamının en iyi yolu başta diğer âyetlerden yararlanma yani Kur'an'ı Kur'an'la tefsir, Hz. Peygamber, sahâbe, tabiîn olmak üzere²³ kelimele- rin semantik analizi vb. yollarla gerçekleştiğinden araştırmamızda da konu kaynak tarama, açıklama, betimleme, karşılaştırma yöntemleriyle sistematik bir düzlemde ele alınacaktır. Böylece kırâat alanındaki tez çalışmalarında şahıs, eser bağlamı dışında disiplinler arası (farklı disiplinlerin birbiriyle ilişkilendirilmesi) alanda araştırma yapmak isteyenler için de farklı bir örnek sunulmuş olacaktır.

1. Kırâat Farklılıkları

Farklı dil, lehçe ve kültüre sahip insanların İslâmiyet'i kabulüyle Kur'an'ın ahru'fî's-seb'aya göre okunmasına verilen izinle başlayan kırâat farklılıkları, Hz. Osman (öl. 35/656) döneminde üzerinde daha fazla tartışılır bir mesele haline gelmiştir. O dönemde Şamlılar kendilerine muallimlik yapan Übey b. Ka'b'dan (öl. 33/654), Iraklılar ise Abdullah b. Mes'ûd'dan (öl. 32/653) Kur'an öğrenmiştir. Bu dönemde farklı hocalardan Kur'an okuyan kişiler savaşta asker olarak vb. sebeplerle bir araya geldiklerinde, diğer kırâat ve rivâyetlerinin künhüne vakıf oldukları için sadece hocalarından öğrendikleri kırâatleri doğru olarak telakki etmişlerdir. Diğer kırâatleri ise yanlış okuma olarak görmüş ve bu farklı kırâat vecihlerini tilâvet edenlere itirazda bulunmuşlardır.²⁴ Kırâat farklılıklarıyla ilgili karşılaştıkları duruma gösterdikleri söz konusu tepkinin nedenini onların, Kur'an'ın tahrif ve tağyirden muhafazasına olan hassasiyetlerinden kaynaklandığını da belirtmek gerekir. Bu tartışmalara çözüm bulma amacıyla Hz. Osman döneminde vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665) başkanlığında oluşturulan ve beş yıl süren istinsah komisyonu marifetiyle kırâat farklılıkları mümkün olduğunca Mushaf hattı ile de kayıt altına alınmaya çalışılmıştır.²⁵ Bu dönemden sonra sahih kırâat şartları arasında, sahih nakille gelen senedin yanı sıra resm-i Mushafa uygunluk ve Arap dil gramerine bir yönüyle de olsa muvafakat şartı da yer almıştır. Kırâatlerde aranan bu sıhhat şartları, kırâat farklılıklarının temelini Mushaf hattından kaynaklı oluşuna sebep teşkil etmemektedir. Dolayısıyla söz konusu sahih kırâatlerin her birinin sahih senedlerle Hz. Peygamber'e ulaştığını da belirtmek gerekir.

Kırâat farklılıkları; usûle dair olanlar ve ferşî farklılıklar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.²⁶ Usûle dair olanlar, Kur'ân-ı Kerîm'de belli bir düzen ve sistemde yer alan daha çok telaffuzla ilgili olup manayı etkilemeyen farklılıklardır.²⁷ Bu nedenle anlamı ilgilendir-

²³ Ali Karataş, "Kur'ânı Kur'ân ile Anlama", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 180.

²⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 55.

²⁵ bk. Ağırbaş, *Kırâat*, 50-57.

²⁶ Detaylı bilgi için bk. Ahmed Mahmud Abdussemmî' el-Hafyân, *Eşheru'l-mustalahât fi fenni'l-edâi ve ilmi'l-kırâat* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 177; Ali Muhammed Dabba', *el-İdâe fi beyâni usûli'l-kirâe* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1999); İbrahim b. Said Devserî, *Muhtasaru'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kırâat* (Riyad: Dâru'l-Hadâre, 2008); Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmî Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018); Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018); Ağırbaş, *Kırâat*; Abdulhekim Ağırbaş, *Kırâat İlminde İskân, İhtilâs, Revm ve İsmâm Olgusu*, ed. Mehmet Ünal (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023); Mehmet Keleş, *Şevkânî -Fethu'l-Kadîr Adlı Eseri ve Kırâatleri Ele Alma Yöntemi-* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024), 146-149.

²⁷ Kırâat ilmine dair usûl konuları (med, sıla, taklîl/beyne-beyne, imâle, ihtilâs, revm işmâm, sekt, tahfif, teşdîd, idğâm, izhâr, ibdâl, nakl, iskân, iskât, hazf, terkîk, tağlîz, tefhîm, teshil vb.) için bk. Dabba', *el-İdâe fi beyâni usûli'l-kirâe*; İbrahim b. Said Devserî, *Muhtasaru'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kırâat*; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*; Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmî Terimleri Sözlüğü*; Ağırbaş, *Kırâat*; Ağırbaş, *Kırâat İlminde*

meyen bu farklılıklara araştırmamızda yer verilmeyecektir. Ferşî kırâat farklılıkları ise Kur'an'da belirli bir düzende ve sistemde yer almayıp dağınık halde olan farklılıklardır. Kırâatında farklılık bulunup üzerinde kıyas yapılamayan vücûhatlara ferş denilmektedir. Bu farklılıklar; sûrelerde harf, kelime, cümle dizimi şeklindeki dağınık haldedir. Sahih nakille gelen rivâyetler olduğundan bunlarla ilgili kıyas yapılamamaktadır. Ferşî kırâat farklılıkları telaffuzdan ziyade sarf, nahivle ilişkili olup kelimenin çatısında, biçiminde, iskeletinde yer alan harf ile kelimelerdeki hazf, ziyâde, cümle dizimi şeklinde görülebilen farklılıklardır. Bu farklılıklar bazen anlam değişikliğine sebep olabilmektedir.²⁸ Kırâatle ilgili eserlerde genelde usulle ilgili bilgiler verildikten sonra ferşî farklılıklara geçilmektedir. Aynı şekilde seb'a, aşere ve takrîb kırâat eğitiminde ilk önce usule dair bilgiler verilmekte, sonrasında ise ferşî farklılıklar, Fâtiha sûresinden başlanarak tilâvet edilmektedir. Araştırmamızın bundan sonraki kısmında Tevbe 9/12. âyetindeki ferşî kırâat farklılıkları anlam-ahkâm ilişkisi çerçevesinde ele alınacaktır.

1.1. Tevbe Sûresi 12. Âyetteki Ferşî Kırâat Farklılıkları ve Arap Dili Açısından Tescihi

وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ / *Eğer antlaşma yaptıktan sonra antlaşmalarını/yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya çalışırlarsa, siz de o küfür önderleriyle vuruşun/savaşın. Çünkü onların yeminleri/antlaşmaları yok sayılır. (Böyle yaparsanız) belki inkardan/küfürden) vazgeçerler.*²⁹

Yukarıdaki âyette kırâat imamlarından İbn Âmir (öl. 118/736) لَمْ يَأْمَانَ لَهُمْ şeklinde hemzeyi kesra ile okurken diğer kurrâ; Nâfi', İbn Kesîr (öl. 120/737), Ebû Amr (öl. 154/770), Âsım (öl. 127/744), Hamza (öl. 156/772), Kisâî' (öl. 189/804),³⁰ Ebû Ca'fer (öl. 130/747), Ya'kûb (öl. 205/820) ve Halefû'l-Âşir (öl. 229/843) لَمْ يَأْمَانَ لَهُمْ olarak hemzeyi fethalı kırâat etmektedir.³¹

Taberî'nin tefsirinde görüleceği üzere İbn Mücâhid'in (öl. 324/936) seb'a sistematigi henüz ön plana çıkmamışken kırâatler daha çok Medine, Mekke, Basra, Şam ve Kûfe'deki meşhur kârîlerin isminden ziyade bölge adıyla zikredilmekteydi. Bu âyetin tefsirinde kırâat farklılığından bahseden Taberî de Hicâz, Irak ve diğerlerinin buradaki لَمْ يَأْمَانَ لَهُمْ / *onların antlaşmaları yoktur.*³² anlamında olan şekliyle hemzeyi fethalı kırâat ettiklerini ve şâz kırâat imamlarından Hasanü'l-Basrî'nin ise (öl. 110/728) "Onların İslâm'ı yoktur" manasında لَمْ يَأْمَانَ لَهُمْ olarak hemzenin kesrasıyla okuduğunu bildirmektedir. لَمْ يَأْمَانَ لَهُمْ kırâatinin hüccetini "Onlara güven yoktur yani onlara inanmayınız. Lâkin onları bulduğunuz yerde öldürünüz." anla-

İskân, İhtilâs, Revm ve İşmâm Olgusu, 660-125; Keleş, *Şevkânî -Fethu'l-Kadîr Adlı Eseri ve Kiraatleri Ele Alma Yöntemi-*, 146-149.

²⁸ İbrahim b. Saîd Devserî, *Muhtasarü'l-ibârât li mu'cemi mustalahâtî'l-kirâât*, 86, 87; Temel, *Kirâat ve Tecvid İstilahları*, 63; Abdulkayyûm b. Abdülgâfûr Sîndî, *Safahât fî ulûmî'l-kirâât* (Mekke: Mektebetü'l-İmdâdî'l-Âlemî, 2016), 22; Seyyid et-Tavîl Rızk, *Fî Ulûmî'l-kirâât medhal, dirâse ve tahkîk* (Mekke: el-Faysaliyye, 1985), 32.

²⁹ et-Tevbe 9/12.

³⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 312; Ebû Amr Osmân b. Saîd Dâni, *et-Teysîr fî'l-kirââtî's-seb'a*, thk. Hâtim Sâlihü'd-Dâmin (Kahire: Mektebetü's-Sahâbe, 2008), 302.

³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/278; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 5/2308, 2309; Hâmid b. Abdülfettâh Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân* (İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.), 64; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilgani el-Bennâ Dimyâtî, *İthâfu fudelaî'l-beşer fî'l-kirââtî'l-arbeate aşer*, thk. Enes Mühre (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 302; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fî izâh-i zübdetü'l-irfân* (İstanbul: Asitâne Yayınları, ts.), 206.

³² bk. es-Sevrî Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Rampur: Mektebetü Rıdâ, 1965), 82; Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm müsnedena ni'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tabi'in*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1997), 6/1762.

mında “Ben ona güvenerek inandım.” kelimesindeki sözü ifade eden kimsenin master olarak kastetmesi gibi olduğunu söyler. Bu bilgileri naklettikten sonra Taberî, Ebû Ca’fer’in de belirttiği gibi *يَمِين* kelimesinin çoğulu olan *لَا أَيْمَانَ لَهُمْ* lafzından antlaşma/sözleşme anlaşıldığını, bu nedenle de “onların antlaşmaları yoktur” şeklindeki hemzenin fethasıyla olan kırâati tercih ettiğini görmekteyiz.³³ Aynı bakış açısıyla meseleyi değerlendiren İbn Hâleveyh (öl. 370/980) de *لَا أَيْمَانَ لَهُمْ* kırâatinin yemin ve antlaşma manasıyla *لَا أَيْمَانَ لَهُمْ* kırâatinden evlâ olduğunu belirtmektedir.³⁴

لَا أَيْمَانَ لَهُمْ şeklinde hemzeyi fethalı okuyanlara göre *يَمِين* kelimesinin çoğulu olan *أَيْمَانَ* kastedilerek³⁵ âyetin manası “onların yeminleri yoktur” olur. Böylece kâfirlerin yeminleri yoktur³⁶ sözleriyle de onların sözleşmelerinin güvenilirliğinin olmadığı anlaşılır.³⁷ Kurtubî, de âyetin onlarda ahde vefa olmadığı anlamına geldiğini belirtir.³⁸ İbn Zencele ise bu şekildeki kırâatin hüccetinin “*اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً* / onlar yeminlerini kalkan yapıp...”³⁹ âyeti olduğunu; bu durumda *لَا أَيْمَانَ لَهُمْ* kısmının manasının “Onların yeminleri, ahitleri ve antlaşmaları yoktur/geçersizdir. Bu nedenle onlar antlaşmalarını bozan kimseler olarak vasıflandırılır.” şeklinde izah eder.⁴⁰ Nehhâs (öl. 338/950) da Ammâr b. Yâsir’den nakille (öl. 37/657) bu âyetin “onların ahitleri/antlaşmaları yoktur” anlamına geldiğini belirtir.⁴¹

لَا أَيْمَانَ لَهُمْ olarak kırâat edenlerin hücceti ise buradaki *إِيمَانَ* kelimesi, *إِيمَانًا* fiilinden mastardır.⁴² İbn Zencele bunun “onların İslâm’ı yoktur” veya “onların imanı yoktur” manasına geldiğini; bazılarının ise bu şekildeki kırâatle “onlara eman yoktur” kastettiklerini belirterek “Siz onlara güven duyarken antlaşmalarını bozmaları sebebiyle onlara vermiş olduğunuz eman da batıl oldu.”⁴³ sözleriyle âyetteki kırâati açıklar. Râzî ve Semîn el-Halebî (öl. 756/1355) master olan bu kelimenin eman verme manasında olması durumunda iki anlamın ortaya çıkacağını ifade eder:

(i) “Onlar için bir eman yoktur.” Yani korkutmanın zıddı olan iman fiilinden master olan bu kelime ile onlar, eman ahidini bozmaları ve dil uzatmalarından dolayı güvenilir değildirlerdir.

³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/366, 367.

³⁴ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Hüccce fi'l-kırââti's-seb'a*, thk. Abdulâl Sâlim Mekrem (Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 1979), 174.

³⁵ İbn Hâleveyh, *el-Hüccce fi'l-kırââti's-seb'a*, 174; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Keşf an vücûhi'l-kırââti's-seb' ve ilelihâ ve hucejihâ*, thk. Muhyiddîn Ramazan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 500.

³⁶ Cârullâh Ebi'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemaşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğevâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvid (Riyad: Mektebetü'l-Ubeyd, 1998), 3/17; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali Şevkânî, *Fethu'l-kadîr: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr* (Dimeşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, ts.), 3/389.

³⁷ Eb'ül-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-mesûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 5/26.

³⁸ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed Begavî, *Tefsiru'l-Begavî -Me'âlimü't-tenzîl-*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1991), 4/17; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 10/127.

³⁹ el-Mücâdele 58/16.

⁴⁰ Ebû Zûr'a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâat*, thk. Saîd Afgânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 315.

⁴¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail Nehhâs, *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1988), 3/188.

⁴² İbn Hâleveyh, *el-Hüccce fi'l-kırââti's-seb'a*, 174.

⁴³ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâat*, 315; Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzemûl, *el-Kırâat ve eseruhâ fi't-tefsîr ve'l-ahkâm* (Mekke: Ümmü'l Kurâ Üniversitesi, İslam Şeriatı, Doktora Tezi, 1992), 487.

(ii) “Onlar kâfirdir, imanları yoktur.” Onlardan hiçbirinin sözleştiği/ahitleştiği sözün güvenilirliği yoktur. Yani tasdik ve din anlamında “Onların İslâm’ı (imanı) yoktur.”⁴⁴ Ancak Mekki b. Ebû Tâlib’in (öl. 437/1045) *el-Keşf*’te belirttiği gibi burada onlar küfür ve imansızlıkla vasıflandırıldıkları için birinci durum bağlama daha uygun düşmektedir. Bu kırâat farklılıkları da Halebî’nin ifade ettiği üzere Ebû Hanîfe buradaki yemini hakiki manaya hamlederek kâfirin yeminin geçerli olmadığı hükmüne varmasına, Şâfiî’nin ise onun yemininin geçerli olduğu sonucuna ulaşmasına gerekçe olmaktadır.⁴⁵ Yani Hanefilere göre iman etmemiş bir kimsenin yemini şer’î bir yemin değilken, Şâfiîler ise *لَا إِيمَانَ لَهُمْ* kırâatını esas aldıkları için iman etmeyen kimsenin yemini şer’î bir yemin olarak kabul edilmektedir.⁴⁶

Nehhâs *meânîl-Kur’ân* adlı eserinde Ebû Ca’fer’den nakille *لَا إِيمَانَ لَهُمْ* kırâatının iki manası olduğunu söyler. Buna göre birincisi olumsuzluk manasında “onların İslâm’ı yoktur”, ikincisi ise mastar olan “inanarak güvendim” kelimesindeki anlamıyla onlara inanarak eman vermeyin ve onları öldürün”⁴⁷ mefhumunu içerdiği şeklindedir. Nesefî (öl. 710/1310) *Medârikü’t-tenzil*’de *لَا إِيمَانَ لَهُمْ* kırâatının Şamlıların (İbn-i Âmir) kırâatı olduğunu ve bunun da “onların İslâm’ı yoktur” anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁴⁸ Begavî (öl. 516/1122), bu kırâate göre “onların tasdikleri de dinleri de yoktur” anlamına geldiğini, bununla birlikte bazılarının “eman” manasında “onlara eman yoktur, bulduğunuz yerde öldürün” şeklinde tefsir ettiklerini belirtir.⁴⁹ Ebû’s-Suûd (öl. 982/1574) ise bu kırâatin iman kelimesinin mastarı olarak eman anlamında “onlar, yeminlerini bozduktan ve dininize dil uzattıktan sonra ebediyen onlara eman vermenin mümkün olamayacağını” belirtmektedir. Ya da *لَا إِيمَانَ لَهُمْ* şeklindeki kırâatle tilâvet edilmesi halinde ise bunun İslâm manasına geleceğini, buna göre belirtilen şart cümlesinin illeti yönüyle âyet “Eğer ahitleştikten sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa bu durumda küfrün liderleriyle savaşın. Zira onların İslâm’ı olmadığı için yeminlerini bozmaktan ve dininize dil uzatmaktan asla geri durmazlar.”⁵⁰ şeklinde bir yorum getirmektedir. Yukarıda görüleceği üzere *لَا إِيمَانَ لَهُمْ* kırâatının onların imanlarının olmadığını veya İslâm dini içerisinde kabul edilmediklerini ifade ederken, *لَا إِيمَانَ لَهُمْ* kırâat vechi ile de onların yeminlerinin ya da ahitlerinin/antlaşmalarının olmadığı belirtilerek onlara eman verilemeyeceği ifade edilmiş olmaktadır.

2. Tevbe Sûresi 12. Âyetin Tefsir Bağlamında Tahlili

Kırâat ilmi, tefsirle yakın ilişki içerisinde olduğu için dirâyet ve rivâyet müfessirleri eserlerinde kırâat farklılıklarından istifade etmişlerdir. Araştırmamızın bu kısmında Tevbe 9/12 âyeti tefsir eserleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

Tevbe sûresinin bu âyetten önceki bölümünde müşriklerin ahit/sözleşmeye riâyet etmeyen, kalpleri İslâm dini ve onun müntesipleri olan Müslümanlara karşı kin, nefret, düşmanlıkla dolu olmaları nedeniyle Müslümanlara zulüm eden, zarar veren fasık insanlar olması hasebiyle Allah ve elçisi yanında antlaşmalarının olmadığı belirtilmiş; kendilerine verilen dört aylık süre sonunda istenilenleri yapmamaları halinde öldürülmelerini, ancak ahitlerine bağlı kalıp dürüst davranan müşriklere karşı Müslümanların da dürüst davranarak sözleşmelerini bozmamaları emredilmiştir. Sonrasında haklarında ölüm hükmü verilmiş olanlardan İslâm’ı

⁴⁴ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 15/242-243; Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-mesûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 5/25, 26.

⁴⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-mesûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 5/25, 26.

⁴⁶ Kastallânî, *Letâifü'l-işârât*, 5/2309.

⁴⁷ Nehhâs, *Meânî'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 3/189.

⁴⁸ Ebû'l Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/667.

⁴⁹ Begavî, *Tefsîru'l-Begavî -Me'âlimü't-tenzil-*, 4/17.

⁵⁰ Muhammed el-İmâdî Ebû Suûd, *Tefsîru Ebi's-Suûd -İrşâdü li 'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-kerîm-*, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ (Riyad: Mektebetü'r-Riyâd, ts.), 2/526.

tercih edenlerin durumları belirtildikten sonra da ahitlerini bozup İslâm'a dil uzatanlarla ilgili hükümler ise Tevbe 9/12'de aşağıda açıklanmıştır.⁵¹

Kureyşli müşriklerin daha önce sizinle yapmış oldukları; düşmanlarınıza yardım etmeyeceklerine, sizinle savaşmayacaklarına dair antlaşmaları ihlal etmeleri, dininiz İslâm'a dil uzatmalarından (sövme, ayıplamayla hakaret etmelerinden) dolayı Allah'ı inkâr edenlerden küfrün elebaşlarıyla/önderleriyle savaşın ve bulduğunuz yerde onları öldürün. Zira, *إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ*/onların (kâfirlerin önderlerinin) ne yeminleri ne de antlaşmalarının hiçbir önemi yoktur. Umulur ki onlar (dininize dil uzatma ve size düşman olma) yanlışlıklarına son verir bundan vazgeçerler.⁵²

Kasem etmek anlamında olan *يَمِين* kelimesinin çoğulu *أَيْمَان*'dır. Sağ el anlamında da kullanılan *يَمِين* kelimesinin aynı zamanda yemin olarak kullanılmasının nedeni, antlaşma yapan kişilerin bu esnada sağ ellerini birbirine uzatmaları, kasem edilerek bu işin bereketlenmesi ve uğurlu olması içindir.⁵³ *يَمِين* söze inandırıcılık kazandırma, yemin eden kimsenin verdiği sözü sahiplenmesine ve aidiyet duygusuyla hareket etmesine katkı taşır. Bu nedenle yapılan antlaşmalara ve akitlere kutsiyet katma amacıyla sıklıkla başvurulun bir yöntemdir.⁵⁴ İlk dönem müfessirlerden Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721) de araştırma konumuz âyette geçen *وَأِنْ نَكَثُوا* *وَإِنْ نَكَثُوا* ifadesindeki *أَيْمَان* kelimesinin bu anlamından hareketle antlaşma/sözleşme⁵⁵ manasına geldiğini belirtir.

Tevbe 9/12 âyetinde bozma anlamında olan *الْكَفُّ* kelimesi, *الْكَفُّ* (kopma) ile bağlantılı olup *نَقَضَ الْخَيْطَ بَعْدَ إِبْرَامِهِ* /ipliği bağladıktan sonra koparmak” cümlesinde görüleceği üzere istiâre yoluyla yeminleri ve sözleşmeleri kopararak bozma anlamına gelmektedir. Arapçada yün ipliğin eğrildikten sonra geri çevrilerek bozulması gibi ahidini kesinleştirdikten sonra bozup buna uymayan kimseler için de *عَهْدَهُ نَكَثَ فُلَانٌ* denilmektedir. Yine *وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَضَتْ غَزْلَهُمَا* /*Sakin, bir grubun diğerinden daha güçlü olması nedeniyle yeminlerinizi aranızda (güçsüz olanlar aleyhine) bir kandırmaca aracı yaparak, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın.*⁵⁶ âyetinde görüleceği üzere yeminini bozanlar, ipliği eğirerek iyice sağlamlaştırdıktan sonra geri çözen kişiye benzetilmektedir.⁵⁷ Bu durumda âyette, Mekkeli kâfirlerin daha önce Müslümanlarla yapmış oldukları antlaşmaları bozmaları, aralarındaki ittifak ilişkilerini koparmaları ve İslâm dinine iftira, hakaret etmeleri halinde Müslümanların onların liderlerini/elebaşlarını öldürmelerinin gerekliliği vurgulanmış olmaktadır.⁵⁸ Mâtürîdî (öl. 333/944), âyetteki *أَيْمَان* lafzının antlaşma anlamına da gelebileceğini belirtir. Çünkü *وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ* /*Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin, Allah'ı kendinize kefil kılarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın*⁵⁹ âyetinde görüleceği üzere antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlarsa ifadesinin ahitleşme yaptıktan sonra onu bozmamaya dair ettikleri yemini pekiştirme anlamı taşımasının da mümkün olabileceğini zikreder. Bu durumda âyetin ilgili kısmı, *إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ* /onların yeminleri yok sayılır.” şeklinde olur. Bir diğer ifadeyle antlaşmayı bozduktan sonra onların antlaşması yok hükmünde kabul edilir. Yani onlar antlaşmayı bozarlarsa onlarla yeni antlaşma yapmayınız.

⁵¹ bk. Begavî, *Tefsiru'l-Begavî -Me'âlimü't-tenzîl-*, 4/17; Vehbe Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fî'l-akîdeti ve's-şerâti ve'l-menhec* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2009), 5/468-469; Talât Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 3/312.

⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/362, 363; Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, 1/667.

⁵³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Davûdî (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2009), 892; Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 15/241.

⁵⁴ Abdurrahman Candan, “İslâm Hukukunda Yemin ve Ahlakilik”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 450-451.

⁵⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Ebû Muhammed Suyûtî (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 98.

⁵⁶ en-Nahl 16/92.

⁵⁷ Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 15/241.

⁵⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, ts., 3/389.

⁵⁹ en-Nahl 16/91.

Çünkü onlar antlaşmayı bozmaya alışkındır. Veya Allah Teâlâ onların antlaşmaya hiçbir zaman uymayacaklarını bildiği bir topluluk hakkında söylemiştir. لَا إِيمَانَ لَهُمْ /onların yeminleri yok sayılır” kırâati neticesinde iki durum ortaya çıkar. Birincisi: Antlaşma yapanlar antlaşmayı bozarsa bu antlaşma bozulur ve sonrasında onlarla savaşılır. Bunların durumu zimmet antlaşmasını bozan zimmîler/gayrimüslimler gibi değildir. Çünkü zimmîler o durum üzere bırakılmayıp zimmet hukukuna geri döndürülür ve zimmîlik hukuku da ortadan kalkmaz.⁶⁰

Ebü's-Suûd لَا إِيمَانَ لَهُمْ kelimesindeki nefîy/olumsuzluk edatının yemini kuvvetlendiren antlaşma için kullanılmadığını bilakis yemine ait olduğunu, zira antlaşmaların esasını da yeminin oluşturduğunu belirtir. Bunun için cümle, geçen şart cümlesinin içerdiği mananın illet ve sebebi konumundadır. Bu durumda “Şayet antlaşmadan sonra yeminlerini bozup dininize de dil uzatırlarsa o zaman küfrün liderlerine karşı savaşın. Ancak bu hıyanet onlardan her zaman beklenen bir şeydir. Böylece hakikatte onların yeminleri olmadığı için o yemini bozmaları da söz konusu olmayacaktır.” Veya cümle, emredilen savaşın sürdürülmesinin illet ve gerekçesi olur. Buna göre “Onlar iman edinceye kadar onlarla savaşın. Onların yeminleri olmadığı için onlarla başka antlaşma yapma durumu da söz konusu olmayacaktır.”⁶¹

Âyetteki bir diğer ifade “dininize ta'n etmeleri” ifadesidir. Zemahşerî'ye (öl. 538/1144) göre dininize ta'n etme, İslâm dini hakkında ileri geri konuşup dini ayıplamadır.⁶² İbnü'l-Arabî ise ta'nı, uygun olmayan bir şeyi İslâm'a nisbet etmek, dinin kesin olan sabit hükümlerini küçümsemek olarak tarif eder.⁶³ Râzî ise bazı Arapların “يَطْعَنُ بِالرَّمْحِ وَيَطْعَنُ بِالْقَوْلِ/kargı ile ve söz ile yaralama” tabirini kullandıklarını bu durumda âyetin bu kısmının anlamı “onlar sözleri ile dininizi ayıplar ve tenkit ederlerse” şeklinde olacağını ifade eder.⁶⁴

Âyetin nüzul sebebi ile ilgili olarak Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767) Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Mekke kâfirleriyle Huzalılar da kapsayan iki yıl süreli bir barış antlaşması yapmıştı. Ancak Mekkeli kâfirler, Huzalılarla savaşmaları için Kinâne'ye silah yardımı yaparak bu antlaşmayı bozmuşlardı. Ayrıca onlar, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) dinin değerli bir şey olmadığını söyleyerek de dine dil uzatmışlardı. Bu nedenle Hz. Peygamber'le olan ahitlerini bozmamaları ve bir daha antlaşmaları bozmaya yeltenmemeleri için o kâfirlerin önderlerini öldürmeleri/onlarla savaşmaları emredildi.⁶⁵ Taberî, âyette bahsedilen elebaşların/önderlerin Mekkeli müşriklerden⁶⁶ Ebû Cehl b. Hişâm, Ümeyye b. Halef, Süheyl b. Amr, Utbe b. Rebia, Ebû Süfyân olduğunu nakillerle bildirmektedir.⁶⁷ İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) de İbn Abbas'tan gelen bir rivâyeti naklederek bu âyetin “Ebû Süfyân b. Harb, Haris b. Hişâm, Süheyl b. Amr, İkrime b. Ebî Cehil ile Kureyş'in diğer önde gelen liderleri hakkında nâzil olduğunu belirtir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in müttefiki olan Huzalılar'a karşı Bekiroğulları'na yar-

⁶⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005), 6/303-305.

⁶¹ Ebû Suûd, *İrşâdü li 'akli's-selîm*, 2/525-526.

⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/17.

⁶³ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 2/460; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 5/471.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 15/242; Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmi'l-Kur'an*, 10/122; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhîd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Murid (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 5/16.

⁶⁵ Ebü'l-Hasen Süleyman b. Beşîr el-Ezdî Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrü'l-kebîr*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabiyy, 2002), 2/159.

⁶⁶ Dahhâk b. Müzâhim, *Tefsîru'd-Dehhâk*, thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâviyetî (Kahire: Dâru's-Selâm, 1999), 1/400.

⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/1761; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/364; Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmi'l-Kur'an*, 10/128.

dım etmek suretiyle antlaşmayı bozdular. Bunun üzerine Resûlullah da onların üzerine yürüyüp Huzalılar'a yardımla emrolundu.⁶⁸

Âyette onlarla savaşın yerine doğrudan küfrün önde gelenleri/liderleri ile savaşın denilmesini Zeccâc, lider kendisine tabi olunan kimse olmaları cihetiyle;⁶⁹ Beydâvî (öl. 685/1286) ise, müşriklerin reisleri olarak onların bu davranışlarıyla küfre önder konuma gelmeleri, diğerlerine nazaran daha önemli ve katle daha müstahak bulunmalarından dolayı olduğunu nakletmektedir.⁷⁰ Zemahşerî ise, onların müşriklerken antlaşmayı bozmakla Arapların vefakâr, değerli âdetini bir kenara iterek inatçı ve azgın bir davranış sergilemiş olmalarıyla nitelendirmektedir.⁷¹ Zira bunlar, Allah'a karşı söz vermiş oldukları antlaşmaları bozmuş, Resûlullah'ı (s.a.s.) kendi yurdu Mekke'den çıkarmaya yeltenmiş Kureys'in önderleri,⁷² Kitâbullah karşıtı şüphe ve bid'at ehli olan kimselerdir. Bu nedenle bunlar öldürülmelidir. Fakat bir görüşe göre burada zikredilenlerin öldürülmesi henüz savaş izni verilmeden önceki dönem için geçerli olan bir hükümdür.⁷³ Ebü's-Suûd ise küfrün önderleri ifadesinin onların bu davranışlarıyla küfre liderlik etmeleri sebebiyle verildiği ve kendileriyle savaşıp öldürülmeye müstahak olduklarını bildirmeye matuf olduğunu söyler. Yine küfrün liderlerinden amaç reis ve ulularıdır ki bu durumda âyette ya onların öldürülmesinin önemi veya hayatlarının bağışlanmaması ya da kâfirlerin tamamının yok edilmesi kastedilmektedir. Zira genellikle reislerin öldürülmesi, diğerlerin öldürülmesinden sonra gerçekleşen bir durumdur.⁷⁴

Âyette bahsedilen "küfrün elebaşları" kavramıyla; inkâr etmede en önde olmaları yönüyle müşriklerin yanı sıra Müslümanlara düşmanlık ve eziyet etmede önderlik yapanların da kastedildiği söylenebilir.⁷⁵ Âyette zikredilen küfrün önderlerini öldürmeyle ilgili İbn Teymiyye (öl. 728/1328) diğer müfessirlerin görüşlerinden farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Ona göre Müslümanlarla ahit yaptıktan sonra antlaşmasını bozan ve dine dil uzatan kim olursa olsun bu davranışlarıyla onlar bizlere meydan okudukları için her biri küfrün önderi/lideri konumundadır. Bunlar ya bu davranışlarından vazgeçer kurtulur ya da söz konusu yanlışlarına devam ettikleri için öldürülür. Eğer o kişi güç ve imkân sahibi biri ise öldürülür. Şayet bunlar güçlü gruplar halinde iseler onlarla Müslümanların üstün geleceği bir şekilde savaşılması gerekir. Zira ahdi bozup İslâm'a dil uzatan kimselerin durumu mürted/dinden dönenin hali gibi olup bunlara kan döken kişinin hükmü uygulanır. Bunun için onlarla savaşılarak cezalandırılmalı, rezil-rüsva edilmek suretiyle de onlara karşı zafer ve üstünlük elde edilmelidir. Ayrıca âyet her ne kadar antlaşma yaparak barış yapanlar hakkında nâzil olmuşsa da lafiz ve mana açısından âyet umum ihtiva ettiği için antlaşma yapıp hükümlerine uymayan herkesi kapsamaktadır.⁷⁶ Bu konuda İbn-i Kesîr (öl. 774/1373) ilgili âyet her ne kadar Kureys müşrikleri

⁶⁸ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1984), 3/404.

⁶⁹ Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1988), 2/434.

⁷⁰ Nâsiruddîn Ebü Sâid Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrârât't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyy, 1998), 3/73; Ebü'l-Fadl Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve sebî'l-mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyy, ts.), 10/59.

⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/17.

⁷² Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, 1/667.

⁷³ İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/1761.

⁷⁴ Ebü Suûd, *İrşâdü li 'akli's-selîm*, 2/525.

⁷⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 2/735.

⁷⁶ Ebü'l-Abbâs Takîyüddîn Ahmed b. Abdihlîm İbn Teymiyye, *Tefsîr şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye*, thk. İyâd b. Abdillatif b. İbrâhîm el-Kaysî (Demmâm: Dâru İbnî'l-Cevzî, 2011), 3/312, 314-315.

için nâzil olmuşsa da hem onlar hem başkaları hakkında bu hükümlerin geçerli olduğunu bildirmektedir.⁷⁷

Âyetteki öldürme hükmünün, elebaşlarının öldürülmesi/savaşılması olarak özel kılınmasının nedenini Mâtürîdî, insanların her zaman liderlerini taklit etmeleri, onların görüşleri ve yönetimleri doğrultusunda hareket etmeleriyle ilintilendirmektedir. Eğer “*Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın.*”⁷⁸ âyetinde belirtildiği gibi liderlerle savaşılır onlar öldürülürlerse, bu durumda önderleri kalmayacağı için inkârcılığın da tamamen ortadan kalkması söz konusu olabilecektir.⁷⁹ Böylece sözünde durmayan düşmanın cezalandırılmasıyla birlikte onların müteceviz fiillerinden uzak kalabilme imkânı da elde edilmiş olacaktır.⁸⁰ Yine Zemahşerî ve Râzî de âyetin sonundaki “belki son verirler” ifadesinin “küfrün elebaşları ile savaşın” kısmı arasında bağlantı olduğunu belirtir. Bu kadar ağır bir suç işlemiş olsalar dahi onlarla savaşmanın asıl amacı bu yanlışlıklarının farkına varmalarını sağlamaya yönelik olmalıdır. Böylece Allah Teâlâ’nın, kötülük yapana bu davranışından vazgeçmesi halinde rahmetiyle muamele ettiğini ve O’nun ikrâm ve fazlının sonsuzluğu gösterilmiş olacaktır.⁸¹ Neseî’nin de aynı görüşü “Sizin bunlarla savaşma amacınız, onlardaki küfür ve benzeri kötülükleri yok etmeye yönelik olmalıdır.” sözleriyle dile getirdiğini müşahade etmekteyiz.⁸² Burada Müslümanlara verilen küfrün elebaşlarını öldürme emri; bir kavme üstünlük elde etme, onlardan intikam alma, ganimet vb. birtakım dünya menfaati elde etme amacına yönelik olmayıp yalnızca İslâm’a ve Müslümanlara karşı olan kin, nefret, düşmanlığı bertaraf etme amacı taşıdığını belirtmek gerekir.⁸³ Kurtubî de benzer bir yaklaşım sergileyerek, âyetin devamındaki “Umulur ki (kâfirler) bu davranışlarına son verirler, terk ederler.” ifadesiyle ilgili olarak “Onlarla savaşmaktan kastın, İslâm dinini kabul edip bizimle savaşmaktan vazgeçmelerini sağlamak suretiyle onların zararları da önlenmiş olacağını” belirtir. Bütün bunlar beraber değerlendirildiğinde küfrün önderlerinin/elebaşlarının öldürülmesinin asıl amacının caydırıcılık ve bir daha böyle bir şeye yeltenmemelerini temin etmeye matuf olduğu söylenebilir.

Genel bir değerlendirmeye âyette zikredilen اَيْمَانَ, اَيْمَانِ kelimesinin çoğulu olup bundan sizinle yapmış oldukları antlaşma, İslâm ile olan sözleşme kastedildiği söylenebilir.⁸⁴ Hamdi Yazır, tefsirinde belirttiği gibi “Yemin ederek ahitlerini/sözleşmelerini te’yid edip sağlamlaştırdıktan sonra bu yeminlerini bozmaları ve dininize ta’n etmeleri sebebiyle⁸⁵ onlar küfürde ileri gitmiş olurlar. Bunun için siz de ölümü ve öldürmeyi göze alarak onlarla çarpışınız. Zira ağızlarıyla ne kadar yemin etseler de aslında onların bu yeminlerinin bir hükmü yoktur.” burada yeminin kastedildiğini söyleyebiliriz. Yazır’ın sözlerinin devamında yeminle ilgili olarak “Onlar kalpleriyle bu yeminin gereği olarak riâyet etmedikleri için bunu bozmayı bir mahzur olarak da görmezler. Yeminsiz olmaları ve küfürde bu derece ileri gitmeleri açık olanlarla bir sözleşme yapmak imkânsız olacaktır. O zaman bu kâfirlerin anlayacakları şey katl ve kital ile karşılık vermektir ki onlar başka türlü yola gelmezler.”⁸⁶ Şeklinde dile getirmiş olduğu bu izaha katıldığımızı belirtmek isteriz.

⁷⁷ Ebü'l-Fidâ İmâdü'd-Din İsmâil İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Mustafa Muhammed vd. (Kahire: Müesseseti Kurtuba, 2000), 7/155.

⁷⁸ el-Bakara 2/193; el-Enfâl 8/39.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/304.

⁸⁰ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/736.

⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/18; Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 15/243.

⁸² Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, 1/667.

⁸³ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 5/471; Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, 3/313.

⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/363-366.

⁸⁵ Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, 1/667.

⁸⁶ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 4/2467, 2468.

Âyette önce “yeminlerini bozarlarsa” ifadesiyle onların yeminlerinin olduğu sonrasında ise “yeminleri yoktur” denilerek de yeminlerinin olmadığı gibi bir soru ile karşılaştırılması durumunda Zemahşerî: “İlk ifadede onların zahiren ettikleri yemin kastedilmişken ikinci ifadede de hakikatte onların yeminlerinin yemin sayılmadığı, gerçek bir yeminlerinin olmadığına kastedildiğini” belirtir. Bu değerlendirmeye göre Ebû Hanîfe (öl. 150/767) âyeti, kâfirlerin yeminlerinin yemin olarak kabul edilmediğinin delili olarak görmüştür. Şafîî (öl. 204/809) ise kâfirin yeminin geçerli olduğunu buradaki mananın “Onlar yeminlerine vefa göstermezler.” ifadesiyle onların yeminlerinin varlığının kabul edildiği ancak bu yeminin bozulmuş bir yemin olduğunu zikreder.⁸⁷ Bu âyetteki kırâat farklılığı ve tefsirindeki yaklaşımlarda görüleceği üzere kâfirin yemininin hükmü konusunda fıkıh âlimleri arasında farklı değerlendirmeler söz konusu olabilmektedir.

3. Tevbe Sûresi 12. Âyetteki Kırâat Farklılıklarının Fikhî İstinbâta Yansıması

Kırâat farklılığının fikhî istinbatlara etkisinin görüldüğü bu âyette, kâfirin yeminin geçerli olup olmamasına bağlı olarak farklı hükümler ortaya çıkmaktadır. Bu amaçla aşağıdaki başlık altında kâfirin yemini, yemin olarak geçerli olması halinde mürted olan kişinin Müslüman olduktan sonra bu yeminin kefaretinin ödemesi ile zimmîlerin/gayrimüslimlerin İslâm dini aleyhine tutum sergilemesi halinde alacağı ceza vb. açıdan değerlendirmelere kısaca yer verilecektir.

Âyette geçen *لَا أَيْمَانَ لَهُمْ* ve *لَا أَيْمَانَ لَهُمْ* ferşî kırâat farklılıkları hakkında fikhî yönden farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Fıkıh mezhepleri arasında Müslüman olmayan bir kimsenin yeminin geçerli olup olmadığı hususunda ihtilaf söz konusu olmuştur.⁸⁸ Zemahşerî, âyetteki kâfirlerin yeminiyle ilgili olarak onların bu yeminlerinin hakiki manada bir yemin olmayacağı için Ebû Hanîfe'nin “kâfirlerin yeminleri yoktur” anlamından hareket ettiğini belirtir. Şafîî ise âyette geçen yemin kelimesinin çoğulu olan *أَيْمَانَ* ile onların antlaşmalarının olmadığına kastedildiğini dolayısıyla “kâfirlerin yeminlerinin geçerli olduğu” görüşünü savunduğunu ifade eder.⁸⁹ Şevkânî şayet âyet *لَا أَيْمَانَ لَهُمْ* kelimesindeki yeminin çoğulu *أَيْمَانَ* şeklinde kırâat edilirse bu hakiki bir yemin değildir. İbn-i Âmir'in *لَا أَيْمَانَ لَهُمْ* kırâati ise antlaşmalarını bozan ve dine dil uzatanlar Allah'a iman edenlerden değildir. Hatta Müslümanların kanlarını/canlarını ve mallarını koruması için onlarla savaşmaları gerekir. Bu fiillerinden ötürü küfrün önderleri ölümle cezalandırılmalıdır. Böylece kâfirlerin antlaşmalarını bozma ve İslâm dinine dil uzatma davranışlarından vazgeçmeleri umulur. Aynı şekilde Müslümanların hâkimiyetini kabul etmiş gayrimüslim/zimmîlerin; İslâm dinine dil uzatma eylemi antlaşmayı bozma fiili ile gerçekleşmesi halinde öldürülmelerini gerektirir. Ebû Hanîfe de ilgili âyette zimmîlerin öldürülmesinin iki şarta bağlı olduğunu bildirmektedir. Bunlar: Antlaşmayı bozma ve İslâm dinine dil uzatmadır.⁹⁰ İslâm dinine dil uzatan zimmîler (gayrimüslimler) antlaşmalarını bozana kadar öldürülmezler. Ancak Mâliki ve Şafîî ise zimmîlerin İslâm dinine dil uzatmalarını, onların öldürülmeleri için yeter sebep olarak görmektedir.⁹¹ Zira onların bu davranışlarıyla antlaşmayı bozdukları ileri sürülmektedir.⁹² Zemahşerî, Müslüman bir toplumda vatandaş olarak yaşayan bir zimmînin açık bir şekilde İslâm'a ta'n etmesiyle öldürülebilme sebebini, onunla yapı-

⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/18.

⁸⁸ Ebû Bekr Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402), 8/147; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed Kâsânî Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406), 3/11; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 15/269.

⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/18; Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, 1/66.

⁹⁰ Muhammed b. Ali Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenney'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (Dimeşk: Daru İbni Kesir, 1993), 2/389; Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen Zeylâî, *Tebyînu'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik* (Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313), 3/281.

⁹¹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Mugnî* (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 9/298; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 14/379.

⁹² Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmi'l-Kur'an*, 10/124; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, ts., 3/389.

lan vatandaşlık antlaşmasının ta'n etmemeyi de kapsadığını dolayısıyla İslâm'a dil uzatmasıyla ahdini bozması ve zimmetten çıkmasına dayandırmaktadır.⁹³ Neseî de bu hususu: "Zimmîler İslâm dinine açık bir şekilde dil uzatılırsa onların katli câizdir. Çünkü onunla İslâm dinine hakaret etmeyeceğine dair ahit yapılmıştır. Eğer İslâm'a hakaret söz konusu olursa sözleşme bozulur ve bu durumda kişi zimmî olmaktan çıkmış olur. Yani bu haldeki gayrimüslimler zimmetten çıkmıştır." sözleriyle izah etmektedir."⁹⁴ Zeccâc ise لَا إِيمَانَ لَهُمْ kırâatinin onların mürted olarak vasıflandırılmalarına gerekçe teşkil ettiğini belirtmektedir. Çünkü onların İslâm'ı yoktur demekle onlardan imanın nefyi söz konusu olmaktadır.⁹⁵

Neseî'ye göre âyetin hem وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ kısmında hem de başındaki وَلَا إِيمَانَ لَهُمْ kısmında geçen lafız, onların ortaya koymuş oldukları yeminin hakiki manada yemin olduğunun göstergesidir. "Onların yeminleri yoktur." lafzı da bize kâfirin yeminin ne anlam ifade ettiğini bildirmektedir. Râzî'nin görüşlerini yansıtan Neseî bu hükmün Hanefilerin, kâfirin ettiği yeminin yemin olarak kabul edilmediğinin delili olduğunu ifade etmektedir.⁹⁶ Buna karşılık Şâfiî'nin ise, onlar ahitlerini yerine getirmeyerek sözleşmeyi ve yeminlerini bozdukları için kâfirlerin yeminlerinin de yemin olarak telakki ettiklerini zikretmektedir."⁹⁷ Zira "وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ /eğer onlar yeminlerini bozarlarsa" ifadesi, onların yeminlerinin yemin olduğunu göstermektedir. Şayet onların yeminleri geçerli olmasaydı âyette "yeminlerini bozma" ifadesi kullanılmazdı.⁹⁸ Hanefiler söz konusu yaklaşımlarıyla Müslüman olmadan önce yemin eden ve sonra yapmış olduğu bu yemini bozan kişiye kefarete gerekmeyeceği hükmüne de varırlar.⁹⁹

Beydâvî, وَلَا إِيمَانَ لَهُمْ âyetinde hakikatte onların yeminlerinin olmadığı ve bu nedenle dine saldırdıklarını ve ahitlerini bozduklarından bahseder. Bu âyetin zimmî olan birinin İslâmî değerlere saldırması halinde ahdi bozmuş olacağına dair delil olduğunu bildirir. Ayrıca Hanefilerin, kâfirin yemininin yemin olmadığına dair bu delillerinin zayıf olduğunu zikreder. Çünkü âyette kastedilen onların yeminlerinin güvenilirliğinin nefyi söz konusu olup yeminlerinin olmadığı ifade edilmemektedir. Zaten âyetin başındaki onlar yeminlerini bozarlarsa lafzı da bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca İbn Âmir'in "لَا إِيمَانَ لَهُمْ /onların emanları veya İslâm'ı yoktur" kırâatinin, mürtedin tevbesinin makbul olmadığına delil gösterenlerin söz konusu âyette belli bazı kimselerin imana girmeyeceklerinin bildirilmesi cihetiyle bu konuda genelleme yapmanın uygun olmayacağı şeklinde kanaatini belirtir.¹⁰⁰ Aynı görüşü Zeccâc da dile getirmektedir. Ona göre ilgili âyet, zimmînin İslâm aleyhine hakaret etmesi halinde öldürülmesi gerektiğinin delilidir. Çünkü onunla yapılan antlaşma İslâm'a dil uzatmama şartına bağlı olduğu için böyle davranış sergileyen zimmî de antlaşmasını bozmuş ve sözünde durmamıştır.¹⁰¹

Âyette ahdi bozan kimselerle ilgili olarak Râzî iki görüşün ön plana çıktığından bahseder. Çoğunluğun görüşü olan birinci görüşe göre onlar, Hz. Peygamber'e vermiş oldukları ahdi/antlaşmayı bozanlardır. İkinci görüş ise buradaki ahit, iman ettikten sonra Müslüman olmaya hamledilmesidir. Buna göre onlar iman ettikten sonra mürted olmuşlardır ki İbn Âmir'in لَا إِيمَانَ لَهُمْ kırâati bu manaya da gelmektedir. Ancak Râzî'ye göre meşhur kırâat ve âyetin ahdi bozanlar hakkında inmesi nedeniyle birinci görüş daha evladır. Çünkü önceki

⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/17.

⁹⁴ Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, 1/667.

⁹⁵ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, 2/435.

⁹⁶ Hanefî mezhebinin konuyla ilgili görüşleri için bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 3/11; Serahsî, *el-Mebsût*, 8/147.

⁹⁷ Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 15/242-243; Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, 1/667. Şâfiî mezhebinin görüşleri için bk.

Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 15/269.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 15/242-243; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 5/471.

⁹⁹ Ebü'l-Hasan Burhanüddîn Ali b. Ebî Bekr Mergînânî, *el-Hidâye şerhu bidâyetil-mübtedî*, thk. Sâid Bekdaş (Medine: Dâru's-Sirâc, 2019), 3/488.

¹⁰⁰ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl*, 3/73.

¹⁰¹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, 2/434; Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 15/242.

âyette Allah Teâlâ o kimseleri iki grupta değerlendirerek tevbe edenleri ayırmakta, geriye ise sadece ahitlerini bozanlar kalmaktadır.¹⁰² Ebû's-Suûd da bu âyetin bir önceki *فَإِنْ تَابُوا* âyetine atıf olduğunu bu nedenle “eğer tevbe etmez, bilakis yeminlerini bozar, içlerindeki şerri ve düşmanlıklarını kuvveden fiile geçirerek ahidlerini bozarak sebat ederlerse manasında olduğunu; yoksa bazılarının dediği gibi dinden dönen (mürted) anlamında olmadığını” zikretmektedir. Bu nedenle İslâm dinini alenî bir şekilde yalanlayan ve hükümlerini aşağılayan küfrün liderleri ile savaşılmalıdır.¹⁰³

Sonuç

Araştırmamız neticesinde kırâat farklılıklarının tefsir, fıkıh, Arap dili başta olmak üzere birçok ilim dalına etkisi görülmektedir. Bu yönüyle sahâbe, tabiîn ve sonraki nesillerin kırâat farklılıklarına tefsir ve fıkıh alanındaki çalışmalarında yer verdikleri müşahede edilmektedir. Kırâat farklılığının anlama ve ahkâma etkisinin görüldüğü *Tevbe 9/12* âyetinde, sahih kırâatlerden İbn Âmir'in *لَا إِيمَانَ لَهُمْ* şeklindeki kırâatinde onlar; imanı, tasdiği olmadığı için Müslüman olarak telakki edilmemektedir. Zira bunlar küfürle nitelendirilmiş ve imandan nefyedilmiş kimselerdir. Onların yaptıkları ahitlerde eman da söz konusu değildir. Aşere kırâat imamından dokuzunun ise bu kelimeyi *يَمِين*'in çoğulu olan *أَيْمَان* şeklinde okuduğu görülmektedir. Buna göre “onların yeminleri yoktur” manası ortaya çıkar. Buradaki yemin kelimesinin hakiki manasından hareketle Hanefiler kâfirin yemini hakiki bir yemin olarak kabul etmezler ve yeminlerinin şer'i bir hüküm ifade etmediğini belirtirler. Şâfiîler ise onların yeminlerinin yemin olarak geçerli olduğunu kabul eder. Çünkü âyette onların yeminlerini bozdukları ifadesine yer verilmektedir. Bunun neticesinde kâfir olan kişi yemin ettikten sonra Müslüman olursa Hanefilere göre bu kişiye yemin kefareti gerekmez. Zira onlara göre iman etmemiş bir kimsenin yemini şer'î yemin olarak kabul edilmediği için kâfirin yemini geçerli değildir. Fakat Şafilere göre ise bu durumda kefaret gerekir. Çünkü kâfirin yemini de yemin olarak geçerlidir.

Âyette ön plana çıkan bir diğer husus yapılan antlaşmalara uymayıp İslâm dinine dil uzatan ve onu karalayanlar ile mücadelenin emredilmesidir. Yüce Allah, küfrün önderlerinin imanı, İslâm'ı olmadığı için onlara eman söz konusu olamayacağı; antlaşma yaptıktan sonra ahitlerini korumadıkları ve dini değerlere dil uzattıkları için onların öldürülmesini/onlarla savaşılmasını emretmektedir. Eğer bunlar kişi ise onun ölümle cezalandırılması yeterli görülmektedir. Şayet bunlar gruplardan oluşuyorlarsa, onların liderlerini ortadan kaldırmakla diğerlerinin bu tür yanlış davranışlara yönelmesi engellenmiş olacaktır. Bu durum günümüzde özellikle terörle mücadelede etkin bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Onların tamamının ortadan kaldırılması mümkün olmadığı takdirde söz konusu grubun beyin takımının, önderlerinin ortadan kaldırılmasıyla geriye kalanların teslimiyeti sağlanmış olmaktadır.

Tevbe 9/12'deki âyette de görüleceği üzere fersî kırâat farklılıkları tefsir, fıkıhla ilişkili olup bunlar bazen anlama etki etmezken bazen de anlam zenginliğine ve farklı hükümler ortaya çıkarılmasına katkı sağlamaktadır. Ancak kırâat farklılıkları birbirine tezat mana oluşturmamaktadır. Bu yönüyle sahih nakille gelen aşere kırâatının her biri Kur'an olarak telakki edilmektedir. Allah'ın âyetleri arasında tenakuzdan bahsedilemez. Dolayısıyla bu farklılıklar; telaffuzda kolaylık, manada genişlik, farklı hükümlere imkân vermesiyle de bir rahmet kaynağıdır. Çalışma sonucunda ifade edebileceğimiz bir diğer husus, kırâat alanında yapılan tez çalışmalarında konu bulamama sıkıntısından yakınanlar için farklı bir örnekle alana katkı sunulmuş olmasıdır. Zira Türkiye'de kırâat ilmi, kırâat imam ve râvîlerinin vecihlerine, alandaki araştırmalar da genellikle şahıs ve eser incelenmesine indirgenmektedir. Hâlbuki kırâat ilminin tefsir, fıkıh, kelam ve Arap dili ile irtibatı vardır. Disiplinlerarası yapılacak çalışmalarla kırâatlerin mana boyutuna yer verileceği gibi fikhî istinbatlara etkisi de ortaya konulabilmektedir.

¹⁰² Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 15/241-242.

¹⁰³ Ebû Suûd, *İrşâdî li 'aqli's-selîm*, 2/525.

Kaynakça

- Abduh er-Râcihî. *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye fi'l-kirâati'l-Kur'âniyye*. İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 1996.
- Ağırbaş, Abdulhekim. *Kırâat Eğitimi-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, 2022.
- Ağırbaş, Abdulhekim. *Kırâat İlminde İskân, İhtilâs, Revm ve İşmâm Olgusu*. ed. Mehmet Ünal. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâatlerin Fıkhî Hükümlere Etkisine Dair Bir İnceleme: Nisâ Sûresi'nin 43. Âyeti Örneği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2015), 205-232.
- Âlûsî, Ebû'l-Fadl Mahmûd. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve seb'i'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyy, ts.
- Bayraktar, Ahmet. *Enfâl-Tevbe Sûrelerindeki Kırâat-ı Aşere Farklılıkları ve Bunların Anlama Etkisi*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Bâzemûl, Muhammed b. Ömer b. Sâlim. *el-Kırâat ve eseruhâ fi't-tefsîr ve'l-ahkâm*. Mekke: Ümmü'l Kurâ Üniversitesi, İslam Şeriatı, Doktora Tezi, 1992.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed. *Tefsîru'l-Begavî (Me'âlimü't-tenzîl)*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1991.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sâid Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyy, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed b. Züheyr Nâsır. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422.
- Candan, Abdurrahman. "İslâm Hukukunda Yemin ve Ahlakîlik". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 431-452.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lügâ ve shâhi'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafur Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 2. Basım, 1979.
- Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kiraatlar*. İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2. Basım, 2010.
- Dabba', Ali Muhammed. *el-İdâe fi beyâni usûli'l-kirâe*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1999.
- Dahhâk b. Müzâhim. *Tefsîru'd-Dehhâk*. thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâviyetî. 2 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1999.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'a*. thk. Hâtim Sâlihü'd-Dâmin. Kahire: Mektebetü's-Sahâbe, 2008.
- Dimyâtî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilgani el-Bennâ. *İthâfu fudelâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-arbeate aşer*. thk. Enes Mühre. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk, es-Sevrî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Rampur: Mektebetü Rıdâ, 1965.
- Ebû Hayyân el-Endülüsî, Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Murid. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Ebû Suûd, Muhammed el-İmâdî. *Tefsîru Ebi's-Suûd -İrşâdü li 'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-kerîm-*. thk. Abdulkadir Ahmed Atâ. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyâd, ts.

- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018.
- Hafyân, Ahmed Mahmud Abdussemeî'. *Eşheru'l-mustalahât fî fenni'l-edâi ve ilmi'l-kirâât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Heysemî, Nureddîn Ali b. Bekr. *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, ts.
- İbn Ebî Hâtım, Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm müsne-dena ni'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tabî'in*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Mekke: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *el-Hücce fî'l-kirâati's-seb'a*. thk. Abdulâl Sâlim Mekrem. Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 3. Basım, 1979.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdü'd-Dîn İsmâîl. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Mustafa Muhammed vd. 15 Cilt. Kahire: Müesseseti Kurtuba, 2000.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Mugnî*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb'a fî'l-kirâât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1980.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyüddîn Ahmed b. Abdihlîm. *Tefsîr şeyhü'l-İslâm İbn Tey-miyye*. thk. İyâd b. Abdillatîf b. İbrâhîm el-Kaysî. 7 Cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2011.
- İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-kirâat*. thk. Saîd Afgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1997.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdul-kadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Züheyr eş-Şâvîş. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1984.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kirâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed Debbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbrahim b. Said Devserî. *Muhtasarü'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kirâât*. Riyad: Dâru'l-Hadâre, 2008.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Karataş, Ali. "Kur'ân'ı Kur'ân ile Anlama". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 177-197.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed Kâsânî. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr. *Letâifü'l-işârât li-fünuni'l-kirâat*. 10 Cilt. Medine: Melik Fehd Mushaf Matbaası, 2012.
- Keleş, Mehmet. "Kıraat Farklılıklarının Anlam Üzerindeki Etkisi: Yâsîn Sûresi Özelinde Bir İnceleme". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2024), 152-177.
- Keleş, Mehmet. *Şevkânî, Fethu'l-Kadîr Adli Eseri ve Kıraatleri Ele Alma Yöntemi*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Koçyiğit, Talât. *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*. 7 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Ya-yınları, 2016.
- Kudât, Ahmed Muhammed el-Müflih. *Mukaddimât fî ulûmi'l-kirâât*. Amman: Dâru Ammâr, 2001.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmiü li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kurtuluş, Yusuf Ziya. *Ahkâm Tefsirlerinde Kırâat Farklılıkları*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Kıraatların İntişarında Fıkhî Mezheplerin Rolüne Dair Bir Örnek". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998).
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmed Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne an meân'il-kırâât*. thk. Abdulfettâh İsmâil Şebî. Kahire: Matbatu Nahda Mısır, ts.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb'a ve ilelihâ ve hiucecihâ*. thk. Muhyiddîn Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasan Burhanüddîn Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu bidâyetil-mübtedî*. thk. Sâid Bekdaş. Medine: Dâru's-Sirâc, 2019.
- Muhammed b. İshak b. Yesar. *es-Sîre*. thk. Muhammed Hamîdullah. Fas: y.y., 1976.
- Muhammed Emin Efendi. *Umdetü'l-hullân fi izâh-i zübdeti'l-irfân*. İstanbul: Asitâne Yayınları, ts.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen Süleyman b. Beşîr el-Ezdî. *Tefsîrü'l-kebîr*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabiyy, 2. Basım, 2002.
- Mücâhid b. Cebr. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Ebû Muhammed Suyûtî. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail. *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1988.
- Nesefî, Ebü'l Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîru'n-Nesefî -Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl-*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Önen, Hacı. "Kıraatların Fıkhî Hükümlere Etkisi". *Dicle İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/12 (2013), 1-24.
- Örnek, Kadir. *Usûl İhtilafları Bağlamında Kıraat Lehçe İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Özbek, Ömer - Bozmaz, Enes. "Kıraatlerin İştihârında Sosyo-Kültürel Ortam ve Siyâsi İlişkilerin Rolü". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2023), 743-765.
- Pâluvî, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-irfân*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân Davûdî. Dimeşk: Daru'l-Kalem, 4. Basım, 2009.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihü'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Rızk, Seyyid et-Tavîl. *Fî Ulûmi'l-kırâât medhal, dirâse ve tahkîk*. Mekke: el-Faysaliyye, 1985.

- Semîn el-Halebî, Eb'ül-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *ed-Durru'l-mesûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402.
- Sindî, Abdulkayyûm b. Abdulğafûr. *Safahât fi ulûmi'l-kirâât*. Mekke: Mektebetü'l-İmdâdi'l-Âlemî, 8. Basım, 2016.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*. thk. Şu-ayb el-Arnaud. Dîmeşk: Müessesetü'r-Risâle Naşîrûn, 2008.
- Şan, Lokman. "Tevbe Sûresindeki Kırâat Farklılıkları ve Anlama Etkisi" *Dicle İlahiyat Dergisi* 11/1 (2019), 1-21.
- Şan, Lokman. *Tevbe Sûresinin Kırâatlar Açısından İncelenmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*. 6 Cilt. Dîmeşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*. 6 Cilt. Dîmeşk: Daru İbni Kesir, 1993.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvid Istılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Talimi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Tuğral, Rahim. "Farklı Kırâatlerin Tefsirdeki Yeri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 268-281.
- Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Hacıveviszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- Yalçın, Yunus. *Ahkâm Âyetleri Bağlamında Fıkıh-Kırâat İlişkisi*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2023.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. Basım, 1979.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Cârullâh Ebi'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki ğevâmidi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvid. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeyd, 1998.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'an*. thk. Fevvâz Ahmed Zemereli. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1995.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an*. thk. Ebü'l-Fadl ed-Dimyâtî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zeylâî, Fahreddin Osman b Ali b Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik*. Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313.
- Zühaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîdeti ve's-şerâti ve'l-menhec*. 15 Cilt. Dîmeşk: Dâru'l-Fikr, 10. Basım, 2009.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Abdulhekim AĞIRBAŞ

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The author declares that he have no competing interests.